

ТВОРЧЫ ШЛЯХ ЯКУБА КОЛАСА *)

(Да 20-гадовага юбілею літаратурнай дзейнасці песьняра)

Проф. М. Пятуховіч

У кароткім юбілейным нарысе цяжка абхапіць багатую па зместу і многагранную па форме творчасць Якуба Коласа. Мажліва толькі ў самых агульных рысах намеціць творчы шлях, пройдзены песьняром, правесці агульныя лініі яго літаратурнага развіцця.

Пачынае Якуб Колас з сумных песьняў. Першы яго зборнік, які вышаў у 1910 г., называецца „Песьні жалбы“. Ужо характэрнай зьяўляецца самая назва твораў: яна добра падкрэслівае агульны характар зборніка, у ім сапраўды выяўляюцца хваравітыя скаргі і энк песьняра.

Вялікі нямецкі романтык Гейнэ дзесь-та заўважыў, што каб быць вялікім поэтай, трэба моцна любіць, альбо моцна пакутваць. Вялікія пакуты выпалі і на долю славутага беларускага песьняра. Царскі ўрад у самым росквіце юнацтва поэты кінуў яго за рэвалюцыйную дзейнасць у турму. Тут у мрачнай абстаноўцы няволі Якуб Колас складаў большасць сваіх першых песьняў. Адкуль было ўзяцца бадзёрым настройм? Пясьняр сядзеў за кратамі, а там за гэтымі кратамі была адна агульная турма—турма царскай Расіі, душыўшая ўсё жывое, прыціснуўшая беларускі народ цяжарам падвойнага ўціску—нацыянальнага і соцыяльнага.

Суровая дзейнасць давала мрачныя фарбы для поэзіі песьняра. Сам poeta зазначае ў пачатку свайго першага зборніку:

Ня пытайце, не прасіце,
Сьветлых песень у мяне.
Бо як песьню засьпяваю.
Жаль ўсю душу скалыхне.

Я-б смяяўся, жартаваў-бы.
Каб вас чуць развесяліць,
Ды на жыццё як паглянеш.
Сэрца болей зашчыміць.

Нешчасьліва наша доля
Нам нічога не дала;
Ня шукайце кветак ў полі,
Як вясна к нам ня прышла.

*) Доклад, зроблены 24 лістапада 1926 г. ў ДOME Прац. Асьветы на ўрачыстым ушанаванні юбіляра.

Вобразы пакуты бачыць поэта і ў Беларусі; родная старонка прадстае перад ім у жалобнай вопратцы смутку і гора; пясняр пераважна ўсypьяе:

Від палёў благенных,
Нудны воклік ў родных горах,
Вербаў рад крывенных;
Лесу гоман, гул нястройны,
Шум лавы ў балозе,
І нудлівы неспакойны
Шэлест у чароце.

Нішто ня радуе сэрца поэты; ён рысуе нам шэры аднастайны пэйзаж; у прыродзе заўважае сумна элегічныя вобразы, адпавядаючыя смутным настроям. Адлёт жураўлёў будзіць у яго душы нейкі жаль, ён адчувае як-бы згубу чагосьці роднага; у васеньнім дажджы чуюцца яго сьлёзы; пад шум ветра хочацца яму плакаць. Асабліва вабіць да сябе поэту ўсё забытае, адзінокае. Жытні колас, застаўлены на ніве, адзінокая кветка, прытуліўшаяся на турэмным двары, пахіліўшаяся над вадою вярбіна— абуджаюць у песьняра цэлы шэраг сумных асоцыяцый; яны асабліва вабяць да сябе поэту, можа, таму, што ў іх ён бачыў сымболі сваёй многапакутнай бацькаўшчыны, таксама забытай, таксама адзінокай на гістарычным шляху ў часы царызму.

Паралельна смутным вобразам прыроды вырастаюць у Якуба Коласа і адпаведныя смутныя сцэнальныя малюнкi. Пясняр як-бы ўвабраў у сябе ўвесь энк і скаргі роднага народу. Вялікім сума павявае ад яго малюнкаў вёскі:

Цесна зьбілісь нашы хаты,
Як авечкі ў летні жар;
Для агню тут корм багаты,
Як ўпадзе сюды пажар;
Хлеўчык, пограб і гуменцы
Пад адзін зьліліся плех;
Трэскі ўсаджаны ў вакенцы,
Замест шкла—радняны мех.

Многа тут гразі ў нягоду,
Многа пылу ў летні жар;
Тут дабра ня бачаць з роду
Тут марнее гаспадар...

Тут нуда жыве людзкая,
Прыпынілась гора тут;
Сьмерць дзяцей. хвароба злая,
Тут знайшлі прытульны кут.

Эканомічнае разбурэньне вёскі ў часы царызму, клясавыя супярэчнасьці, разьядаўшыя яе, дзякуючы ненормальнаму сацыяльнаму ладу, эксплёатацыя, якая давіла селяніна,—усё гэта знайшло свой мастацкі адбітак у творчасьці Коласа ўжо ў раньнім пэрыодзе яе.

Але, зарысоўваючы пераважна сумныя малюнкi, якія давала песьняру само жыцьцё, Якуб Колас ніколі не даходзіць да адчаю, да распачы; ён верыць у працоўныя масы.

Паралельна сваім вершаваным лірычным творам Якуб Колас піша мастацкія апавяданьні, дзе зарысоўвае сьветлы пачатак сялянскай псыхікі. У яго дробных апавяданьнях зрэдка зьяўляецца быт сам па сабе, у аголеным відзе. На падставе быту пісьменьнік дае нам псыхолёгічныя малюнкi. У гэтых псыхолёгічных зарысоўках выяўляецца ўсё багацьце народнай душы. Напрыклад, пісьменьнік рысуе нам, як цёмны інстынкт самазахаваньня ўступае ў сялянскай душы сьветламу пачуцьцю гонара (Малады Дубок). Ня раз пісьменьнік малюе нам і іншыя высокія парываньні простага прыціснутага горам чалавека.

Заглядае пісьменьнік і ў душу злачынцаў, якіх асудзіла формальная юрыдычная праўда; у цыклі „З турмы“ Колас рысуе нам арыштанцкае жыцьцё і розныя тыпы арыштанцаў. Гэта тэма арыштанцкага жыцьця ня раз зачэплівалася ў сусьветнай літаратуры. Ужо французскі пісьменьнік Гюго ў сваім творы „Misérables“ рысуе нам романтичны падфарбаваны вобраз злачынца; у расійскай літаратуры Дастаеўскі, Якубовіч-Мельшын адбіваюць сьвет сапраўдных злачынцаў-катаржнікаў. У Якуба Коласа ў дадэнай галіне ёсьць свая сфэра: ён рысуе нам сьвет дробных злачынцаў; ускрывае нам супярэчнасьць паміж знадворнай формальнай праўдай і праўдай унутранай, псыхолёгічнай. У цыклі „З турмы“ выступаюць скромныя сярмяжныя гэроі, якія выпадкова трапілі за краты, але па сутнасьці гэта добрыя гаспадары, зьвязаныя з сваёй гаспадаркай і карысныя грамадзяне.

Так, ужо ў раннім пэрыодзе сваёй творчасьці Якуб Колас выступае, як прыцель усіх няшчасных, усіх абяздоленых жыцьцёвым лёсам.

Вера ў народныя масы ратавала Коласа сярод самай жудаснай рэакцыі царскіх часоў. На скрыдлах гэтай веры пясняр часта падымаецца вышэй смутнай дзейснасьці; ён прадбачыць зару новага шчасьця, новага жыцьця, і тады з яго вуснаў зьяляюць залатыя прарочыя словы, поўныя бадзёрасьці і веры ў лепшую будучыну; паэта гаворыць, напрыклад:

Не бядуі, што сьнег халодны
Скрые землю ад вачэй,—
Не загіне край твой родны
Ў цемнаце ліхіх начэй.

Будзе час і сьнег растане,
Прыдзе к нам ізноў вясна,
Ціха з неба сонца гляне,
Ачуняе старана.

Вера паэты здзейснілася. Працоўныя масы скінулі з сябе ярмо нацыянальнага і соцыяльнага ўціску, старонка ачуняла і пад уладай рабочых і сялян будзе новае жыцьцё.

З рэвалюцыяй істотна змяняецца сыстэма сьветаадчуваньня паэты. Беларусь, родны край, прадстае перад паэтай у новым асьвятленьні. Раней пясняр бачыў у ёй толькі благенькія палі, толькі нудны воклік— бачыў вобразы пакуты і смутку. Наадварот, цяпер ён бачыць у ёй вобразы надзвычайнага прыгоства і радасьці. Якраз, пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі, у канцы 1917 г. ў сваёй трэцяй частцы поэмы „Сымон Музыка“ пясняр зварачаецца да сваёй айчыны з такімі радаснымі словамі:

О. край родны, край прыгожы,
Мілы кут маіх дзядоў!
Што мілей ёсьць у сьвеце божым
Гэтых светлых берагоў,

Дзе бруяцца срэбрам рэчкі,
Дзе лясы-бары гудуць,
Дзе мядамі пахнуць грэчкі,
Нівы гутаркі вядуць?!

Гэтых гмахаў безгранічных,
Балатоў тваіх, вазёр,
Дзе пад гоман хваль крынічных,
Думкі думае прастор;

Дзе увосень плачуць лозы,
Дзе вясной лугі цьвітуць,
І шляхом старым бярозы
Азначаюць гожа пуць?...

І раней, пры ўтварэньні песьняў жалбы, на Беларусі бруліся срэбрам рэчкі, гудзелі лясы-бары, салодка пахлі мёдам грэчкі, але паэта як-бы не заўважаў усяго гэтага характава; ён бачыў у Беларусі іншае, яго зрок быў прыкуты да сумных вобразаў. Так лішні раз пацьвярджаецца вядомая ісьціна, што жыцьцё азначае сьвядомасьць. Соцыяльная асярэдзіна і політычная дзейснасьць заўжды ўтвараюць для мастака сваеадменную прызму, у колер якой афарбоўваюцца праменьні жыцьця. Мы бачым, што новая соцыяльная асярэдзіна і рэвалюцыйная дзейснасьць настрайваюць музу паэты на іншы, больш бадзёры лад. Якуб Колас кідае ўжо песьні пакуты; ён гавора:

Змоўні-жа, сьціхні, песьня пакуты,
Заварушыся, наш край!
Люд! Вызваляйся, рві свае пугы,
Новыя песьні сьпявай!

Гэтыя новыя песьні чуюцца ў паслярэвалюцыйны пэрыод творчасьці Коласа. Паэта добра разумее, што новыя ідэалы соцыяльнага будаўніцтва трэба заваяваць, што шчасьце не даецца дарма, што трэба барацьба за гэта шчасьце. Так, думаецца нам, зусім арганічна Якуб Колас падыходзіць да тэмаў барацьбы ў сваіх найноўшых творах. У такіх апавяданьнях, як „Сяргей Карага“, „Крывавы вір“, „Дачакаўся“ і інш., пісьменьнік сьцісла падыходзіць да сучаснасьці, зарысоўваючы нам дра-

матычныя моманты клясавага змаганьня і грамадзянскай вайны, адбіваючы ва ўсёй велічы гэроічны характар нашай вялікай эпохі, выяўляючы розныя псыхолёгічныя рухі нашага часу.

Такім чынам, ужо ў лірыцы і паасобных апавяданьнях мы бачым, як густыя цені мрачнага царызму зьмяняюцца яскравым сьвятлом рэволюцыйнай рэчаіснасьці. Але магутная постаць пісьменьніка ва ўсёй сваёй шырыні выяўляецца ў яго буйных жанрах: „Новая Зямля“, „Сымон Музыка“, „У Палескай глушы“.

„Новая Зямля“—гэта Одэсэя беларускай літаратуры. Тут абхоплена ўсё жыцьцё беларуса ад калыскі да магілы. Суровая проза жыцьцёвай барацьбы за існаваньне зьмяняецца тут сьветлай поэзіяй жыцьця на ўлоньні прыроды. Вобразы гэтай прыроды дзівяць нас сваёй рознастайнасьцю і характам. У асадках жанравых і прыродаапісальных малюнках тонка абрысавана псыхолёгія дзяцей, сялян, паноў і інш. Ня глядзячы на тое, што твор вынік на аўтабіяграфічнай падставе, у ім поэзія і праўда *Dictung und Varheit* зьліваюцца ў адно гармонічнае цэлае.

Калі „Новая Зямля“ зьяўляецца пераважна рэалістычнай поэмай, то „Сымон Музыка“ зьяўляецца тыповай романтичнай поэмай і па сваёй форме і па зьместу. Але крыніцы гэтай романтикі чыста народныя. Якуб Колас абмалёўвае напсыхолёгію мастака-самародка з романтичнай настраёвасьцю, прычым тэма псыхолёгічная ў канчальным выніку падпарадкаецца тэме соцыяльнай. Лейт-мотыў поэмы выяўлен Коласам у такіх працуваных словах:

Не радзіцца-б лепш дзіцяці
З такой чуткаю душой
У куточку. дзе спрадвеку
Беднасьць лютая гняце.

Цяжка жыць у цемнаце.
У зьнявазе чорнай, зьдзеку,
Дзе адбітак свой з-за хлеба
Накладае талака,

Дзе так пільна праца трэба,
Плечы. моцная рука,
Дзе рот лішні на прымеце
І так топчацца сям'ёй,—
Лепш-бы там ня жыць на сьвеце
Дзеткам з чуткаю душой!

Апавяданьне „У Палескай глушы“ ўяўляе сабой новы этап у разьвіцьці беларускай мастацкай прозы. Замест дробных мініятур тут перад намі выступаюць малюнкi на шырокім палотнішчы.

Якубам Коласам мастацкі адбіта сваеасаблівая прырода Палесься, але Якуб Колас успрымае гэту прыроду не разумова філэзофскі, як, напрыклад, Тургенев, на якога з палескага бору глядзяць вочы адвеч-

най ізіды, а эмоцыянальна: для яго прырода Палесься—гэта нешта інтымнае і блізкае, нешта роднае, з чым зжыўся пясняр.

Без усялякіх народніцкіх ілюзіяў абмалёўвае нам пісьменьнік побыт паляшучоў, з яго адвечнай цемрай і горам. У жудасных фарбах рысуе ён нам побыт так званай вясковай інтэлігенцыі, з яе пошласьцю і нікчэмнасьцю. Сьветлы промень у багне гэтай пошласьці ўяўляе сабою Лабановіч, у вобразе якога выяўлен на аўтубіаграфічнай падставе мастацкі тып маладой беларускай інтэлігенцыі, прасякнутай сьвядомымі ідэаламі нацыянальнага і соцыяльнага адраджэньня бацькаўшчыны. Побач з гэтым у апавяданьні выяўлена і агульна-людзкая тэма змаганьня з акаляючай пошласьцю і нікчэмнасьцю жыцьця.

На падставе зробленага беглага агляду некаторых тэм і настрояў, якія выяўлены ў творчасьці Якуба Коласа, можна зрабіць некаторыя вывады.

Гэта творчасць, папершае, вызначаецца асабліва шырокім сваім дыпазонам. У вадным вершы сам пясняр раўнае сваю поэзію з водгульлем, у якім усё адбіваецца:

Ці коска зазвоніць ў лугох раніцою.

Ці песню дзяўча запяе.

Ці конік ў дарозе праскочыць трусцою.

Ці вецер ў палёх зазлуе;

Ці гром гучнабежны пракоціцца ў хмарах.

Ці грукне над лесам пярун,—

Усё водгук знаходзіць ў бязмежных абшарах.

Усё іх дакранаецца струн.

Гэткім водгульлем была творчасць беларускага песьняра: яна адгукалася на ўсе жыцьцёвыя зьявы. Зарадзіўшыся ў сялянскай хаце, выгадаваўшыся ва ўбогіх умовах сялянскіх абставін, муза паэты заставалася заўжды пэўнай роднаму люду. Сялянская стыхія знайшла сабе найбольш яскравае выяўленьне ў творчасьці Якуба Коласа; з сялянскай клясай пісьменьнік зьвязан і ідэолёгічна і эмоцыянальна.

Горкая доля беларускага селяніна ў дарэволюцыйныя часы становіць сабой падставу творчасьці Якуба Коласа. Пісьменьнік абмалёўвае вёску аб'ектыўна і бесстаронна, бяз усякай ідэалізацыі і прыкрасаў; са старонак яго твораў сваімі жудаснымі вачыма глядзіць на нас сама праўда. Мастацкі пэндзаль пісьменьніка з усёй яскравасьцю выяўляе перад намі эаномічны заняпад і разбурэньне былой вёскі, над якой у дарэволюцыйны пэрыод вісеў падвойны ўціск—соцыяльны і нацыянальны. Абмалёўка гэтага ўціску праходзіць праз усё творы песьняра, яна асноўны мотыў яго поэзіі і мастацкай прозы.

Соцыяльны і нацыянальны пафос—найбольш паважны бок творчасьці Якуба Коласа, але ім ня вычэрпваецца ўсё багацьце гэтай творчасьці, у якой мы знаходзім іншыя тэмы і настроі.

Перш за ўсё Якуб Колас зьяўляецца вялікім мастаком беларускай прыроды; ён вельмі тонка адчувае характэрнае ў гэтай прыродзе, занатоўвае яе адзнакі і водцені. Пяшчотны лірык—Якуб Колас адначасна зьяўляецца і выдатным жанрыстым. Увесь побыт беларуса з яго шэрай будзённасцю і сьветлай поэзіяй—пераважна поэзіяй сялянскай працы—знайшоў сабе шырокі адбітак на палотнах творчасці мастака. Адначасна, на падставе быту пісьменьнік дае нам рознастайныя псыхолёгічныя зарысоўкі. Псыхолёгія селяніна з яе бадзёрасцю і ўпартасцю ў жыццёвай барацьбе, псыхолёгія інтэлігента з яе гамлетызмам і рэфлексіяй, псыхолёгія паноў з іх надзьмутасцю, пыхай і настроямі эксплэатараў, а асабліва псыхолёгія дзяцей—знайшлі ў асобе Коласа свайго мастака, які нажом тонкага псыхолёгічнага аналізу раскладае на часткі і трапна аформляе самыя складаныя душэўныя перажыванні.

Рознастайныя тэмы творчасці Якуба Коласа і адначасна рознастайна іх эмоцыянальная афарбоўка. Коласу ўласцівы мяккія і пяшчотныя перажыванні; у яго само сонца глядзіць прыветна з неба, як-бы матулька на дзяцей, і для адзінокай краскі, закінутай на турэмным дварэ, знаходзяцца ў яго словы ласкі і прывітаньня: пясняр як-бы ўвабраў у сябе ўсю тую мяккасць і пяшчотнасць, якія разліты ў фарбах беларускай прыроды. Але мяккасць і пяшчотнасць лірыка часта пераходзіць у яго ў добрадушны гумар бытаапісальніка. Кпіны бытаапісальніка змяняюцца ў яго злосным абурэннем супроць ворагаў і прыгнятальнікаў беларускага народу, і тады Колас кідае гэтым ворагам свой верш, абліты гораччу і помстай: ён, напрыклад, з такім пафосам выказвае абурэнне супроць вінавайцаў сусветнай імперыялістычнай вайны:

За што лілася кроў людская?

За што гібеў і гінуў люд?

Гібеў набытак ўсяго краю.

І пакаленьняў гінуў труд?

І бег народ, як ў час паморку,

Закрыўшы вочы, ў божы сьвет.

І толькі дым ўздымаўся горкі,

І крыж адзначываў іх свед.

А колькі сьмертак дзетак мілых

На вашай совесці ляжыць?

Пануе ціш на іх магілах,

І край разбураны маўчыць.

У поэзіі Якуба Коласа ёсць нешта адвечна юнацкае, адвечна малявое; у ёй ёсць пафос барацьбы, незадавальнення, закліку да лепшага. Вось чаму, думаецца нам, моладзь асабліва любіць Якуба Коласа; у настроях поэты ёсць ноты, сугучныя настроям юнацтва.

Вьяўляючы гэтакія рознастайныя пачуцці, Якуб Колас заражае імі свайго чытача: мы плачам яго слязьмі, радуемся яго радасцямі, пакутуем яго пакутамі.

І цяпер, калі песьняр прайшоў ужо 20-гадовы шлях сваёй літаратурнай дзейнасці, калі ён на гэтым шляху шчодрой рукою рассыпаў пахучыя кветкі чароўнай поэзіі, уся працоўная Беларусь, вызваленая цяпер ад нацыянальнага і соцыяльнага ўціску, можа толькі пажадаць словамі поэты, каб у будучыне рэха яго творчасці адбівала толькі радасьць, давала толькі добрыя весткі. Працоўная Беларусь можа толькі пажадаць, каб і надалей у поэзіі песьняра выяўлялася адвечна бадзёрае, адвечна юнацкае, каб струны яго ліры заўжды сьмяяліся і песьняю шчасьця гучэлі.

ПОЭМА Я. КОЛАСА „СЫМОН МУЗЫКА“, ЯК АЎТОХАРАКТАРЫСТЫКА

(Да дваццацілецьня літаратурнай дзейнасьці поэты)

Проф. І. Замоцін

У дні, калі мы ўшаноўваем мастакоў слова, прынята большай часткай гаварыць аб пройдзеным імі літаратурна-творчым шляху і падагульняць іх поэтычныя замыслы, сюжэты і тэмы, мастацка-тэхнічныя прыёмы, ідэолёгічныя ўхілы і ідэолёгічныя сьцьверджаньні.

Але ў гэтыя-ж дні, калі перад намі ў цэлым, ва ўсю веліч, паўстае тая ці іншая поэтычная таленавітасьць, мімаволі хочацца ўсьвядоміць гэтую таленавітасьць ня толькі з боку вынікаў, але і з боку самое яе прыроды, гэі псыхолёгічнай, чалавечай яе сутнасьці, якая да сучаснага моманту ўсё яшчэ застаецца невядомым іксам ці, як любіць часта гаварыць інтуітыўная крытыка, таямніцай творчасьці.

Навука парознаму падыходзіла і падыходзіць да расчынення гэтай таямніцы. Калісьці імкнуліся зразумець яе мэтафізычна, як натхненьне зверху; цяпер гавораць аб ёй, як аб біолёгічнай праблеме, прыстасоўваюць да яе мэтод псыхоаналізу, увязваюць творчы процэс з умоўнымі рэфлексамі і г. д.

Прырода творчасьці, аднак, паранейшаму застаецца гэі загадкай, каля якое безнадзейна зыходзяцца самыя рознастайныя пункты погляду і мэтоды.

Вось чаму такім каштоўным зьяўляецца ўсякі літаратурны матэрыял, які хоць крыху высвятляе гэту праблему.

Такім матэрыялам прынята лічыць і тыя прызнаньні саміх мастакоў слова аб сваёй творчасьці, якія часткова раскіданы ў іх творах, дзеньніках, лістох і іншых прадуктах іх літаратурнай дзейнасьці.

Такім матэрыялам у вадносінах да творчасьці Якуба Коласа зьяўляецца і поэма „Сымон Музыка“, бо ў ёй аўтар дае цэлы шэраг паказаньняў аб творчасьці поэты наогул і разам з тым, бязумоўна, і аб сваёй творчасьці.

Беларускія поэты нашаніўскае пары, з якое вышаў і Я. Колас, наогул схільны апісваць і характарызаваць сваю творчасць. Гэта робяць у сваіх вершах і Якуб Колас, і Янка Купала, і нябожчыкі Алесь Гарун і Максім Багдановіч і інш.

Самы характар і склад гэтых іх аўтопрызнанняў ці аўтопаказанняў адрозніваюцца асобнымі азнакамі іх эпохі і лёгка ўвязваюцца з тымі соцыяльна-культурнымі ўмовамі, сярод якіх разьвівалася іх літаратурная дзейнасць.

Калі ў канцы XVIII і ў пачатку XIX ст. поэты падыходзілі да тлумачэння свае поэтычнае таленавітасці філэзофскім шляхам, карыстаючыся прадпасылкамі рацыяналізму ці ідэалізму, калі ў другой палове XIX ст. гэты падыход да тлумачэння прыроды творчасці зрабіўся больш рэальным, натуралістычным, нават пачаў апірацца на навукова-пастаўленым эксперымэнце,—то ў пачатку XIX стагоддзя, у абставінах насьпеўшага рэвалюцыйнага руху і мужаўшага адраджэння Беларусі, той-жа падыход да самавызначэння ў беларускіх поэтаў прыняў па пераважнасці нацыянальна-бытавы і соцыяльна-політычны ўхіл, паколькі яны пачалі ўвязваць як пахаджэнне свае творчасці, так і яе характар і мэты з вакольнымі абставінамі жыцця.

Вось чаму ўсе поэты гэтай групы любяць гаварыць аб сваёй творчасці ня толькі як аб праяве іх асабістай псыхікі, але і як аб вывадзе з соцыяльнага жыцця, як аб чымсці складзеным пад пэўнымі ўмовамі і звязаным пэўнымі задачамі грамадзкага служэння.

У гэтых адносінах у сувязі з пастаўленаю мною тэмаю (аб прыродзе творчасці Якуба Коласа) асабліва настойліва прыходзіць сёння на ўспамін нябожчык М. Багдановіч, які, ня гледзячы на свой пераважаючы ўхіл да лірызму, да лірызму вельмі інтымнага, любіў якраз у вышэйпаказаным сэнсе вытлумачваць сваю творчасць і творчасць наогул.

Ён, як вядома, прысьвяціў пытанню аб прыродзе поэтычнае творчасці ня толькі шэраг вершаў, але і некалькі мастацка-прозаічных натак у выглядзе невялікіх апавяданняў. Гэтай тэме прысьвечаны яго „Апокрыф“, „Аповяданне аб іконьніку і залатару“, „Шаман“, „Сон-трава“ і „Музыка“. Прыстасавальна да пастаўленае мною тэмы асабліва заслугоўваюць увагі апошнія два апавяданні.

У першым з іх, якое знаходзіцца пакуль што ў рукапісе і напісана на расійскай мове, М. Багдановіч разгортвае перад намі сваеасабліва скомпанаваную ім легенду аб нараджэнні поэтаў-казачнікаў. Гэроем гэтай легенды зьяўляецца, як і ў поэме „Сымон Музыка“, хлапчучок-пастушок.

„Лег раз—расказывае автор—один белоголовый мальчик-подпасок в степи у ручья, поглядывая за стадом, сорвал попавшуюся под руки былинку, попробовал ее понюхать, да тут же и заснул: это сон-трава ему попалась. Печет жаркое солнце ему голову, синяя муха, жужжа, опустилась на его лицо,—но ничего не чувствует мальчик, крепко спит, и снятся ему незабываемые сны“. Он видит во сне Ивана-Царевича, скачущего за жар-птицей на сером волке; видит Саур-богатыря на перекрестке трех дорог; видит сестрицу Аленушку с братцем Иванушкой;

видит орла, который держит в когтях злого вещего ворона; видит дивную Феникс-птицу; видит и неизбынное горе-злосчастье... и много других сказочных чудес и небылиц переживает он во сне.

„Так сон за сном идет, друг дружку догоняют, и не проснуться бы мальчику-подпаску во век, если бы только не пастух. Заприметил он, что подпасок спит, а скотина тем временем разбредается, подошел и порядком таки его в сердцах потрянул. Выпала из рук у паренька сонтрава, и пробудился он. Но не идут виденные сны у него из головы. Стал он людям их говорить, а люди над ним смеются: „Полно тебе небылицы сказывать. Ты бы лучше за стадом присмотрел“.

„Но не послушал их мальчик. Бросил он дом свой, все оставил и всю жизнь свою ходил по земле, сны свои дивные рассказывал“. Кто смеялся над ним, кто радостно слушал. А случалось и так, что послушавши его сказок, человек начинал сам жить поэтическими грезами сказочного мира и становился сам поэтом-сказочником. „Не найдет себе покоя такой человек, будет он всю жизнь свою томиться, обо всем этом людям рассказывать... И многие тысячи таких людей—заклае поэта сваю легенду—бродили и бродят по земле и рассказывают дивные сказки“.

Такая адна паралель да „Сымона Музыкі“ ў Багдановіча. Тут ёсьць і пастушок, адараны поэтычным дарам; ёсьць і суровая бытавая рэчаіснасьць, якая прымушае яго, як і Сымонку, зрабіцца тулягай, вандруючым артыстым. А галоўнае, тут ёсьць, як і ў поэме Якуба Коласа, спроба вобразна, у форме легенды, вызначыць генэзіс народнага поэты.

Возьмем другое вышэйназванае апавяданьне М. Багдановіча пад назвай „Музыка“, якое зьявілася ў друку ў 1907 годзе.

„Жыў на сьвеце музыка. Многа хадзіў ён па зямлі, ды ўсё граў на скрыпцы. Ёна плакала ў яго руках скрыпка, і такая была ў яго граньні нуда, што аж за сэрца хапала...“

„Плача скрыпка, льюць людзі сьлёзы, а музыка стаіць і выводзіць яшчэ жаласьней, яшчэ нудней. Ёна балела сэрца, і падступалі к вачом сьлёзы: так і ўдарыўся-б грудзьмі аб зямлю, ды ўсё слухаў-бы музыку, усё плакаў-бы па сваёй долі...“

„А бывала яшчэ й так, што музыка быццам вырастаў у вачох людзей, і тады граў моцна, гучна: гудзяць струны, звоніць рымка, бас, як гром, гудзіць, і грозна будзіць ад сну і завець ён народ. Ёна людзі падымалі апушчаныя галовы, і гневам вялікім блішчалі іх вочы.“

„Тады бляднелі і трасьліся, як у ліхаманцы, і хаваліся ад страху, як тыя гадзюкі, усе крыўдзіцелі народу. Многа іх хацела купіць у музыкі скрыпку яго, але ён не прадаў яе нікому. Ёна хадзіў ён далей між бедным людям і граньнем сваім будзіў ад цяжкага сну“.

Але злыя і моцныя людзі кінулі музыку ў вастрог, і ён там памёр. Тыя людзі, што яго загубілі, прабавалі йграць на яго скрыпцы, але нічога ня выходзіла з іх граньня, бо для іх было чужым народнае гора.

І вось разьбілася скрыпка. Але не загінулі ўспаміны аб „Музыцы“; на яго месца з асяродзішча народу зьявіліся другія, якія, як і ён, пачалі сваім граньнем прабуджаць народную сьвядомасьць.

Вось дзьве паралелі Багдановіча да поэмы „Сымон Музыка“. Па сюжэту ўсе тры творы досыць блізкія: ва ўсіх выпадках высока адараны поэта-артысты выходзіць з народу і народу аддае сваю таленавітасьць; нават бытавыя абставіны першага апавяданьня Багдановіча (пастушок-поэта, які ўцякае з бацькаўскага дому) блізкія да абставін поэмы Я. Коласа.

Я не хачу гэтым паказаць на магчымасьць якіх-небудзь перайманьняў ці ўплываў. Не, я адзначаю толькі цікавы факт некаторай блізкасьці сюжэтаў і падабенства ў трактоўцы агульнай тэмы,—падабенства, якое тлумачыцца агульнымі ўмовамі эпохі і больш-менш блізкім, амаль аднальковым у абодвух поэтаў падыходам да пытаньня аб прыродзе поэтычнае таленавітасьці і яе задач.

Я. Колас у сваёй поэме, пачатай ім яшчэ ў 1911 годзе, разьвівае прыблізна той самы сюжэт. Хлопчык-пастушок, яшчэ ў дзіцячых гадох адчуўшы ў сабе поэтычны дар, ідзе з сваёю скрыпкаю з бацькаўскага дому, туляецца па розных мясцох—вандруе з старым жабраком, працуе ў карчме, служыць музыкам у замку багатага пана і г. д., але ва ўсіх станах ён захоўвае сваю тонкую, абаяльную прыроду артыстага і сваё высокае не-рамесьніцкае служэньне мастацтву. Гэты сюжэт разьвіты на фоне шматвобразных бытавых малюнкаў і малюнкаў прыроды, зарысаваных з звычайнай, уласьцівай Я. Коласу, мастацкай прастаю і разам з тым маляўнічасцю і эмоцыянальнасьцю.

Але калі эпічна-спакойныя тыповыя зарысоўкі асоб, здарэньняў і малюнкаў прыроды і быту ў іншых творах Я. Коласа складаюць асноўную іх стыхію, то гэтага, мне здаецца, нельга сказаць пра поэму „Сымон Музыка“, дзе суб'ектыўная стыхія выступае на першы плян, а аб'ектыўная, тыповая, служыць для яе толькі агульным фонам.

Гэта суб'ектыўная стыхія ў даным творы і зводзіцца, галоўным чынам, да тых аўтарскіх паказаньняў аб прыродзе творчасьці наогул і свае паасобку,—паказаньняў, якія раскіданы па ўсёй поэме, асабліва ў тых яе мясцох, дзе даецца гісторыя прабуджэньня, росту і росквіту поэтычнае таленавітасьці Сымонкі. Да гэтых паказаньняў мы цяпер і зьвернемся.

Адкуль, з якіх першапачатковых крыніц псыхікі выходзіць поэтычнае натхненьне Сымонкі? Гэтае пытаньне поэма вырашае на першых старонках свае поэмы. Адной з самых раньніх крыніц натхненьня зьяўляецца ўзьнятая, дзіцячая яшчэ, чульлівасьць і ўспрыямальнасьць. Гэтай дзіцячай успрыямальнасьці, дзіцячай ігры выябражэньня ён прысьвячае глыбока прачулыя радкі. Ён характарызуе хлопчыка—Сымонку, будучага музыку-мастака, наступнымі словамі:

У яго быў сьвет цікавы,
 Свае вобразы, жыцьцё,
 Ё ў душы яго ўсе зьявы
 Сваё мелі адбіцьцё...
 У яго вачох жывых
 Думка нейкая бліскала...

Узьнятая ўспрыёмальнасьць накіравана ў Сымонкі на ўсё наўкольнае, асабліва на прыроду. Ён аддаецца глыбокаму, удумліваму адчуваньню:

На каменьчык сядзе ў збожжы,
 Ня схісьнецца і маўчыць,
 Ловіць сэрцам сьпеў прыгожы,
 Як жыццо загаманіць.
 Як завоняць заіграюць
 Мушкі, конікі, жучкі,
 І галоўкай заківаюць.
 Засьмяюцца васількі.

Гэты ранні, прыродны дар поэтычнага сьветаадчуваньня, якім надараны, бязумоўна, і сам Я. Колас, поэта лічыць неразьвязанай таямніцай.

Ды ніхто ня знаў тых струнаў,
 Патайных ніцей душы.
 Што злучаюць гук пярэнаў
 З немым голасам цішы...

Аднак, ён уносіць некаторае разьвязаньне і ў гэту першапачатковую таямніцу прыроднага таленту. Крыніцу гэтага таленту ён бачыць часткова ў атавізьме, у спадчыннасьці, у перадачы з роду ў род поэтычнай натхнёнай натуры. Калі бацька і маці ня толькі не заахвочвалі Сымонку да поэтычных мараў, але нават і не разумелі яго, то дзед Курыла, блізкі да яго па сваёй псыхічнай арганізацыі, добра разумеў хлопчыка-поэту і падзяляў яго думы і настроі. Ё мажліва, што родны дзед ці прадзед Сымонкі таксама, як і ён, былі вельмі ўспрыёмальнымі да прыроды і вакольнага жыцьця і перадалі яму ў спадчыну сваё сьветаадчуваньне. Трэба думаць, што падобная спадчыннасьць мела месца і ў адносінах да Я. Коласа.

Але якое-б ні было першапачатковае пахаджэньне поэтычнага дару—спадчынна-радавое ці выключна-індывідуальнае, зьвязанае толькі з данай псыхічнай арганізацыяй,—усё роўна, калі гэты талент выявіўся ўжо ў дзяцінстве, у далейшым ён нямінуча будзе адчуваць тыя ці іншыя жыцьцёвыя ўплывы, пад якімі можа або замерці або расквітнець.

Талент Сымонкі расьце. Ё першым уплывам, які магутна адбіўся на яго росьце, трэба лічыць той народны анімізм, зьвязаны з мітатворчасьцю і наогул з народна-поэтычнай стыхіяй, якім аддае поэзія многіх беларускіх поэтаў паказанай вышэй эпохі, таксама як і поэзія Я. Коласа. Гэты анімізм, г. зн. шырокае адухаўленьне прыроды, зьяўляецца галоўным прадуктам для поэтычнага выябражэньня Сымонкі.

...І здавалася яму,
Што ён знае, як травінка
Сваю думае думу,
Што гаворыць жытні колас.
І аб чым шуміць ямень,
І чаго сьпявае ўголос
Мушка, конік, авадазень;
Што ўгары над срэбрам жыта
Пяе жаваранак той
Так прыгожа—самавіта;
І зачым у высь блакіту
Ідзе ветрык пехатой,
У высь тую, дзе хмурынкі
Над зямлёй плятуць вянкi...

Яму здаецца, што адухоўлены ня толькі птушкі і зьвяры, але і расьліны, і „беленькія хмурынкі“, і „нярухлівыя зоркі“. „Мы жывём—жывуць-яны“,—кажа ён Ганьне. І калі Ганна пытаецца яго:

А скажы: і краскі жывы?
Ім баліць, як рвеш іх летам?—

Ён пераконана адказвае:

Ну, напэўна балець будзе.
Можа нават яны плачуць.
Толькі сьлёзак іх ня бачаць,
Ці ня хочуць знаць іх людзі.

Разам з анімізмам Сымонка з раньняга дзяцінства чарпае сваё натхненне і з сумежнае з анімізмам крыніцы—мітатворчасьці, адкуль чарпаюць і Я. Колас і поэты яго часу. І калі, напр., М. Багдановіч даведаўся аб мітолёгіі беларускай з апавяданьняў свайго бацькі, этнографа, добра знаёмага з беларускім фольклёрам, то Я. Колас і іншыя поэты, падобна Сымонку, непасрэдна, у народным асяродзішчы, даведаліся аб поэтычным сьвеце народных забабонаў і ў вакольнай вясковай прыродзе бачылі сваімі вачыма аднаўленьне старога, яшчэ ня зжытага народа, міта. І митатворчасць увайшла, як складаная частка, у арганізм іх поэзіі. Вось чаму і Сымонка спачатку толькі аналізуе прыроду, палахліва азіраецца на яе, поўны цудоўных забабонаў і страху, якія засталіся ў спадчыну яму ад старых часоў, і ўсюды яму здаецца штосьці нясутэйшае.

...Штось пабегла там у лозы,
Нешта скокнула пад мост...

Але потым гэта митатворчасць у яго паступова паглынаецца яго сьветлым поэтычным сьветаадчуваньнем і робіцца, як і ў творчасьці Я. Коласа, толькі формай мастацкага стылю, мастацкага аформленьня яго пачуцьця прыроды. Такі якраз від атрымлівае гэта митатворчасць, напр., у казцы на лілею, якую расказвае Сымонка Ганьне.

Другі фактар, які стыхійна дзейнічаў на разьвіцьцё поэтычнага дару Сымонкі,—гэта наўкольнае соцыяльнае жыцьцё. Як і беларускія поэты эпохі Якуба Коласа, Сымонка ўсвойвае гэты стыхійны ўплыў ня з кніг,

не ад асобных людзей, не з сямейнага толькі жыцця, але з шырокага народнага быту, усмоктвае яго з тэй народнай тоўшчы, у якой назьбіралася шмат спадчынных соцыяльных тэм, чакаўшых свайго адбітку і ў поэзіі. Народна-песенныя соцыяльныя мотывы прышлі да яго ў спадчыну ад прадстаўнікоў старэйшых пакаленьняў, адараных, як і ён, поэтычным сьветаадчуваньнем. Ён пачуў гэтыя мотывы спачатку ў песьнях дудароў, якія зачаравалі яго дзіцячае выябражэньне і расунулі гарызонты яго назіраньняў („...цяпер“, г. зн. пасья іграньня дудароў, „пазнаў ён тое, чаго шчыра так шукаў“). І пасья гэтага першага ўражаньня ад народнай песьні, насычанай соцыяльна-бытавым настроем, Сымонка пачынае жыць новымі мотывамі, якія настойліва чуюцца яму ва ўсім вакольным жыцьці:

Зыкі смутку, песьні волі
Чуў хлапчук з усіх старон.

Дзеся гэтага, як толькі перайшла ў яго рукі дудка дзеда Курылы, ён зразу найшоў сваёю іграю дарогу да народнага гора.

На прывсальі, сеўшы ў полі,
Смутна стане хлопчык граць;
Льлюцца, таюць зыкі болю,
Аж калоцяцца, дрыжаць...

І слухаюць яго граньне жнеі, таму што яна ім блізкая, яна родная іх набалеўшаму сэрцу:

Смутак жнеск тых апране,
Разагнуцца і стаяць,
Як Сымон на дудцы стане
Жальбу сэрца выяўляць,
Так жа грае ён прыгожа—
Сerp застыне ў іх руках,
І павісьне жменька збожжа
На разогнутых плячах.

Зрабіўшыся ўладаром скрыпкі, Сымонка яшчэ больш звязаў сваю таленавітасьць з тэмамі народнай нядолі.

...Сымонка неахвотна
Граў „кадрылі“, „кавалі“.—
Біў ён больш на лад маркотны,
Дзе пакутаю зямлі
Аддаваўся сьпеў гаротны,
Сьлёзы жаласьці цяклі,
І дзе чуўся жаль-уціскі,
Крыўда, гора бедака.
Бо сьвет смутку болей блізкі
Быў для сэрца хлапчука.

Сымонку не даставала цяпер толькі жыцьцёвае практыкі, каб зрабіцца праўдзівым закончаным поэтай. Гэта быў трэці фактар у разьвіцьці яго поэтычнай таленавітасьці. І ён прайшоў гэтую суровую практыку, як прайшоў яе і Я. Колас і некаторыя другія беларускія поэты, уведаўшы ў свой час цяжкі лёс. Ён пачаў з адзінокага вандраваньня.

Я... так... хлопец... падарожны,
Праз сябе сам... Я... нічый!..

Гаворыць ён старому жабраку. З гэтым дзедам разам у двух ён перажыў паласу жабрацтва і блізка глянуў у твар вясковай рэчаіснасці.

Шлі яны ад хаты к хаце,
З вёскі ў вёску, з краю ў край,
У сярмяжках—латка ў лаце.
З адным толькі словам—дай!
І ў прыгодзе ўсё бывала:
Ціснуў холад іх, мароз,
Сьнегам ночы засыпала,
Вецер торбачкі іх трос.
Як шалёны выў, сьмяяўся,
Біў у твар і з ног скідаў
Ды ў лахмоўце забіраўся.
Шапкі з іх галоў зрываў
І ганяў па сьнежным полі,
Злы, бязжаласны вар'ят.

Ён спрабаваў потым і долю парабка ў карчме Шлёмы. А таксама папаў і ў пышны замак пана, каб, убачыўшы на свае вочы драпежніцкае шчасьце нямогіх моцных і задаволеных, першы раз у жыцці глыбока задумацца над соцыяльнымі супярэчнасцямі вакольнага жыцця:

Хто выводзіў тыя вежы?
Хто той замак будаваў?
Златаблескія адзежы
Хто для сьцен яго саткаў?
Чые рукі з мазалямі
Тут зьнясьлі свае дары?
Потам, кроўю і сьлязамі
Сцамантованы муры...
Ім—усё, а нам—нічога,
Адным жыць ды панаваць.
С другім—адна дарога:
Свё жыцьцё марнаваць...

І дзеду Даніле ён паставіў цяпер другое вострае пытаньне—ужо не аб таямніцах мітатворчасці, аб якіх ён пытаўся ў сябра свайго дзяцінства—дзеда Курылы, аб прызначаных лёсам загадках старой соцыяльнасці. тады яшчэ не разьвязаных:

А скажы мне, дзеду любы,
Чаму так на сьвеце стала,
Што адным даецца мала,
А другому аж за губы?..

І тады-ж ён зразумеў канечную патрэбнасць пратэсту, барацьбы з злою няпраўдаю,—ён зразумеў, што (як ён гаворыць) „проціў сілы можна ставіць толькі сілу“. І калі ён зайграў на скрыпцы сярод пышных абставін замку і сярод яго гасьцей, у яго граньні адчуўся гнеў барацьбіта супроць соцыяльнай няпраўды:

Ён зайграў, і струны горка
Адклікаліся—гулі,
Адавала іх гаворка
Гневам, крыўдаю зямлі...

У жыцьцёвай практыцы Сымонкі значнае месца займае і яго каханьне да Ганны. Гэта таксама фактар росту і мужаньне яго таленту. Але каханьне і асабістае шчасьце не паглынаюць яго асноўных настройў і мотываў, што вельмі характэрна для прыроды творчасьці самога Я. Коласа: поэты яго пары не аддаюцца выключна лірыцы асабістага пачуцьця,—лірыка нацыянальна-соцыяльнага характару ў іх пераважае. Таксама намалёвана і творчасць Сымона ў часы росквіту яго каханьня. У Ганьне ён знайшоў сугучную натуру, якая адклікалася на яго лепшыя імкненьні. Дзеля гэтага каханьне яшчэ больш акрыляе яго, робіць больш моцным, больш духоўна вольным, і пры гэтым завастрае яго сьвядомасьць поэты—барацьбіта супроць зложыцьця і за новую, лепшую рэчаіснасьць. Калі ён у лесе, пад уражаньнем нядаўнага спатканьня з Ганнай, натхненна грае па просьбе пана, у яго граньні каханьне гармонічна пераблытваецца з скаргай на цяжкую нядолю і з парывамі да шырокай волі:

Ён іграў аб тым спатканьні,
Аб дзяўчынцы яснавокай,
Волі вольнай і шырокай,
Аб сваім іграў блуканьні
І аб долі адзінокай;
Ён іграў аб родным дому,
Аб жыцьці сваім бязьлетным,
Аб імкненьні тым сусьветным,
Што чуваць у буры, грому...

Карыстаючыся каханьнем Ганны, якая ўступіла з ім на агульны жыцьцёвы шлях, Сымон канчаткова вырас у сапраўднага песьняра. І поэта, праводзячы яго ў далейшае працоўнае жыцьцё народнага сьпевака, гаворыць яму ўсьлед заключныя словы сваёй поэмы:

Пайшоў Сымон сваёй пудзінай,
Бо ён прыроджаны пясняр.
Панёс ён людзям песень дар—
Агонь душы і сэрца жар,
Панёс пяснярскай каляінай.

Ён найшоў тэй „пяснярскай каляінай“, па якой сам Якуб Колас ідзе ўжо дваццаць гадоў, уступаючы ў трэцяе дзесяцілецьце свайго ганаровага служэньня беларускаму поэтычнаму мастацтву.

Але, апавядаючы аб сваім Сымоне, які шчасліва перамог, як і сам Якуб Колас, усе перашкоды на шляху да росквіту свайго таленту, poeta не адзін раз выяўляе засмучэньне па выпадку таго, што цяжкія ўмовы жыцьця дарэволюцыйнай Беларусі не давалі магчымасьці разьвіцца многім дачасна загінуўшым талентам людзей з народу:

Эх, чаго нам ня прышлося,
Брацьця мілыя, у жыцці.
Колькі талентаў зьялося,
Колькі іх і дзе ляжыць
Невядомых, няпрызнаных,
Неаплаканных нікім,
Толькі ў полі адсьпяваных
Ветру посьвістам пустым...

Мы, вядома, усе далучымся да тужлівай заявы паэты. Але мы разам з тым выкажам цвёрдую ўпэўненасьць у тым, што тыя беларускія песьняры, якія, як і Якуб Колас, ужо паўсталі ва ўсю веліч сваёй таленавітасьці і выклікалі да жыцця другіх паэтаў, выклічуць цяпер, пры новых умовах адроджанай Беларусі, цэлы шэраг маладых талентаў.

Я вярнуся яшчэ раз да невялікага апавяданьня М. Багдановіча, якое канчаецца свайго роду прарочымі радкамі.

Цяжкі быў вялікі ўчынак гэтага першага музыкі, які вышаў з народу і служыў народу сваім мастацтвам, самаахвярна праходзячы па свайму жыццёваму шляху. Але за ім пайшлі другія. „І паміж таго народу,— канчае аўтар сваё апавяданьне,— катораму ён калісь граў, выйдучь дзесяткі новых музыкаў і граньнем сваім будуць будзіць людзей к сьвету, праўдзе, брацтву і свабодзе“.

Няхай-жа паэта Якуб Колас, сам вышаўшы з народу і прайшоўшы даўгі і славы дваццацігадовы шлях літаратурнай работы, жыве яшчэ шмат гадоў і няхай ён сваім прыкладам выклікае да творчасці ўсё новых і новых „музыкаў“ поэзіі на карысьць і далейшы росквіт беларускай культуры.